

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI

B E L L E T E N

1 9 6 1

TÜRK ONOMASTİĞİNDE “KÖPEK” KÜLTÜ

A. CAFEROĞLU

İslâmiyetin, bilhassa Şafiîlerin, köpeği murdar bir hayvan olarak tanınmasına rağmen ¹ Türkler, aynı din çevresine girdikten sonra dahi, eski millî kült ve geleneklerine bağlı kalarak, bir substratum olmak üzere, kendi efsanelerinde ve onomastik telâkkilerinde bu hayvana karşı hürmetkâr kalmayı ihmal etmemişlerdir. Eski proto-Bulgarlardan bir kısmının, köpeği mukaddes bir ilâh telakki ederek kurban kestiklerine dair bazı kayıtlara Ohri başpiskoposu Theophylactus'ta raslayışımız, bunun en kuvvetli delili olarak kabul edilir. İlk bakışta, pek mübalegalı görünen bu bilgi dışında, yine proto-Bulgarların köpeğe taptıklarına dair diğer bir kaynağa daha malikiz ki, bu iki kaynak bir arada, eski Bulgar Türklerinde böyle bir inancın mevcudiyetini sağlamaktadır. Nitekim, Teofanes'in müdavimlerinden biri, Bulgar hanı Omurtak'ın zamanında Bulgarlarla Bizanslılar arasında yapılan otuz yıllık bir barış anlaşması münasebetile içilen antı anlatırken, proto-Bulgar geleneğine uygun olarak köpek kesildiğini açıkça bildirmektedir ². Pek te inandırıcı sayılamayan bu açıklamalara rağmen W. Koppers ve P. Wilhelm Schmidt gibi kültür araştırmacılarının bu konuyu ele alışları ³, köpeğin umumiyetle halk inancında, kendine

¹ Joseph Schacht, *The origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford, 1950, 216 s.

² Bu husustaki Kaynaklar V. Beşevliyev'in *Proto-Bulgarların dini*, Belleten, Türk Tarih Kurumu, IX, Sayı 34, Ankara 1945, 236-237 s. adlı makalesinde gösterilmiştir.

³ W. Koppers, *Der Hund in der Mythologie der zirkumpazifischen Völker*, Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik I, 1930. Haddi zatında Türkmenlerde de it = köpek antroponim olarak kullanıldığında asla kötü bir mana ifâde etmemiştir. Zira bu hayvanın Türkmen totemleri arasında kendine mahsus bir yeri olmuştur. (S. P. Tolstov, *Perežitki totemizma i dual'noy organizatsii u Turkmen*, 5-6. vd. s.); Çok değerli mütalealara P. Wilhelm Schmidt'e raslanmaktadır [A. von Gabain, *Religiöse*

göre bir kutsî tarafı olduğunu göstermektedir. Fakat ne yazıkki eski Bulgar Türkleri arasında, putperestlerde olduğu gibi, köpeğe kurban sunulduğuna dair Türk folklor ve efsanelerinde, hatta hurafî inançlarında bile, herhangi bir ize raslanmamaktadır. Olsa olsa proto-Bulgarlar topluluğuna dahil, milliyeti açıklanmayan bazı halklarda, şu veya bu vesile ile, muayyen bir köpek cinsine kurban sunma göreneği mevcut olmuştur. Ne vakit nerede ve nasıl, buna dair, maalesef kesin bir bilgimiz yoktur.

Köpeğin eski Türk hayat ve kültüründe simpatik bir yer almış olduğunu tevsik eden en değerli tanıklardan birini, islâmî olmayan on iki hayvan adlı Türk takviminde, bir yıl adının "it" adile adlandırılması teşkil etmektedir⁴. Bütünü ile bu takvim bir substratum olarak bugünkü Türk halklarının bir çoğunda mevcuttur. Demek ki köpek, zanedildiği kadar murdar bir hayvan olmamıştır. Yoksa köpeğin Türk efsanelerinde geniş bir yer tutmasına ihtimal dahi verilemezdi.

Köpek, Türk efsanelerinde ve destanî eserlerinde daha fazla *it* = *it* ve *Barak*, nâdiren de bir arada *İt-Barak* terkibi halinde kullanılmıştır. *Barak* kelimesi haddi zatında "it" in bir nevi sembolü olarak efsanelerde yer almıştır. Fevkalâde eski bir maziye malik olduğundan, Türk kavimleri onomastiğinde oldukça yaygındır. İlk defa olarak *Barak* kelimesi, Oğuz hana düşman olan efsanevî bir kavmin adı şeklinde geçmektedir.⁵ Aynı zamanda kelime lejander bir padişahın adı olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Harezmi sahasında yapılan kazılar sonucunda III. -IV. yüzyıllara ait elde edilen *Barak-tam* adlı bir harabe kolayca bir efsânevî hükümdara atfedilmiştir⁶. İlk Türk dili yadigârına 'çok tüylü köpek' gibi basit bir mana ile geçen bu efsanevi *Barak*

Vorstellungen altaischer Völker nach P. Wilhelm Schmidt, Anthropos, 51, 1956, 1067-1074 s.]. Yine hürmet ifade etmek için İran şahları sikkelerinde de köpek kelimesi kullanılmıştır. Nitekim 1105/1135 = 1694/1722 tarihlerinde hakimiyet sürmüş olan Hüseyin'e ait bir sikkedeki bir beyitte buna raslanmaktadır: كشت صاحب امير المومنين - از توفيق رب المشرقين - در جهان كلب امير المومنين سلطان حسين [M. A. Dobrynin, *Stihotvornie legendi na monetah Sefevidov*. Epigrafika vostoka, VIII, 1953, 70-71. s.]

⁴ E. Chavannes, *Le cycle turc des douze animaux*. T'oung Pao, sé'rie 2, vol. VII, Leiden 1906, 51-122 s.

⁵ I. N. Berezin, *Raşid-Eddin*, 222 s.

⁶ S. P. Tolstov, *Po sledam drevnohorezmiyskoy tsivilizatsii = Kadim Harezmi sivilisasyonu izlerinde*, Moskva, 21 s. ve Abdülkadir İnan, *Barak efsanesi*, T.T.K. Belleten, XIII, 49, Ankara 1949, 45-46 s.

kelimesi⁷, gerçekte Türk halkları efsânelerinde, beklenenden çok daha geniş bir yer tutmuştur. Nitekim, şark ve şimal Türk halklarının folklorunda, kesin olarak “it başlı sığır ayaklı” bir ulusun bulunduğu dair ilk haberlere 1245 tarihlerinde Papa Innocent VI. tarafından Mogolistan'a gönderilen Plano Karpini'de raslamaktayız. Bu zat Mogol şaferlerinden bahsederken şimalde, mogol ordusunun Samogit'lerle “it başlı sığır ayaklı” bir kavme rasladığını, kaydetmektedir⁸. Bu efsanevî ülkenin mevcudiyeti Altay Türk efsânelerince de teyid edilmektedir. Nikiforov adlı bir bilginin tesbit ettiği Altay Türk masallarında, Kırgız efsânelerine uygun olarak, kocaları “köpek” kılığında olan güzel bir kadınlar ülkesinin ziyaretinden bahsedilmektedir. Bu masaldaki *köpek*=*erkek*'lerden maksat bu il insanların köpek başlı olduklarını ortaya koymaktır. Ve buradaki *Nohöy-ertim*'lerin düşmanları da, pek tabii olarak, efsânevî tek gözlü, insan yiyen tanınmış Kırgız adlı bir zattır⁹. Çok karakteristik olan bu masal Kırgız eposlarının birinde geçen *it* < *itaali* adlı bir ülke motifi ile birleşmektedir. Ayrıca bu ülkede insanları yiyen Mogolca köpek manasında olan *nohöy* < alt. *nohöy-ertim* insanlardan da bahsedilmektedir. A. Divaev'in Kazaklara ait olarak tespit ettiği bir inanca göre, yumurtalarından köpek yavruları çıkan ve *Kumay* adını taşıyan bir *it-ala-kaz* varmış¹⁰. Kamay'ın yumurtalarından köpek yavrusu doğduğuna dair bir efsane, Kırgız Türklerinde de mevcuttur. Bu efsane inancında *Kumayık* köpeğinden hiç bir hayvan kaçıp gizlenemez ve bundan dolayı Kırgızlardaki bu köpek, bütün hayvanların *törö*'sü, yani hâmisî sayılmaktadır¹¹.

Yumurtalarından köpek çıkan *Kerkes* adlı bir kuştan Kaşgarlı Mahmut ta bahsetmektedir. Verdiği bilgiye göre, bu kuş iki yumurta yumurtlamış ve üzerine oturunca, birinden Barak adlı tüylü köpek

⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Lûgat*, I, 377 s. ve P. Pelliot, *Notes sur la Horde d'Or*, 57. s.

⁸ Abd. Inan, *İt başlı ulus efsanesi*, T.T.K. Belleten, XIII, 49, 149-150 s.; Plano Karpini, A. I. Melin tercümesi, Peterburg 1911, 25 s. Buna benzer *It-Beçene* adlı bir kavim adına Ebül Gazi Bahadur handa raslamaktayız (A. N. Kononov, *Rodoslovnaya Turkmén*, 1958, 56. s.), Dimşaki'deki, soğuk bir memlekette Volga boynunda yerleşmiş olan *Kilâbiya* adlı kavim, bizim *it barak*'tan başka bir şey değildir [A. Z. Validi Togan, *Ibn Fadlân's Reisebericht*, Leipzig 1939, 306. s.]

⁹ S. M. Abramzon, *Etnografiçeskie sujeti v epose Manas*, Sovetskaya Etnografiya, 1947, 2, s. 151.

¹⁰ A. Divaev, *Etnografiçeskoe abozrenie*, 1908, Nı-2 149 s.

¹¹ S. U. Abramzon, Aynı eser.

çıkarmış¹². Soyot-Uranha Türklerinde de *Ular* (Megaloperdix altaica) adlı bir kuş, hayatında üç nesne doğurmuş. Bunlardan biri *Barak*, diğeri *Urgan*, üçüncüsü ise *Balta* idi. Başkurtlardan Barın, Katay ve Salcuvut kabilelerinin inancında kocayan Kuzgun, yalnız iki yumurta yumurtlamış. Birinden 'tüylü köpek' denen *Tuygun*, diğerrinden *Şonkar* adlı av kuşu çıkarmış¹³.

Dikkata şayandır ki Ebülğazi Bahadır handa, savaş için toplanan çeşitli Özbek halklarından bahsederken "it başlı sığır ayaklı" diğerr bir kavimden de söz açmaktadır ki, bu Türk tarihçisinin bu şekildeki tarifi, tamamiyle Plano Karpini'nin efsanevî bilgisini haklı çıkarmaktadır. Halbuki aynı tarihçi, diğerr bir eserinde İt-Barak'ı değıl bir kavim adı, bilakis hükûmdar olarak göstermektedir¹⁴. Aynı tipte bir "İtbaşlı ulus"un mevcudiyetine Yunan efsanesinde raslandığı gibi, bu addaki bir kavimin de Çinde bulunduğunu Hamzanâme, Battalgazi gibi Türk efsaneleri açıklamaktadırlar. Hatta bu *İtler* kavminin, kendine göre patşahları ve ona bağılı soy soyları dahi olmuştur. Hamzanâme'ye göre bunlar Kıl-Burak, Seksar ve İt gibi başka başka adlar da taşımışlardır.

Bütün bu efsanevî rivayetlere rağmen köpek, bilhassa Barak, Borak¹⁵, *Burak*¹⁶ ve sâire gibi adlarla, Türk halkları toplum hayatına girince, ister istemez gerçek mana ve özlüğünü kazanmaya başlamıştır. Nitekim Türk kültürlerinin bir nevi kaynağı sayabileceğimiz Dedem-Korkut'ta köpek, kahramanın kendisi ile haberleşebileceğı bir dost,

¹² *Divanü lugat-üt türk*, Atalay tercümesi, I, 315 s.

¹³ A. Inan, *Barak efsânesi*, 151 s.; Yakut Türklerinde *Barag*'a kutsâl bir mekân vasfı da verilmiştir. Yakut inancına göre bunun yaşadığı yerde, erkek ve kadın şaman ruhları türermiş [*Pekariki lugati*, I, 66 s.]. P. W. Schmidt ise lejantlarda raslanan köpek kültürünü, umumî ve beşerî telakki etmektedir [*Die Ursprung der Gotteside*, IX. Die asiatischen Hirtenvölker. Die primären Hirtenvölker der Alt-Türken, der Altai-und der Abakan-Tataren, Freiburg, 1949, 119, 122, 124. s.]. Nitekim şunkar kuşu, Türk inancında, eski Oğuz boyunun totemi ve kahramanların ruhunu kendinde yaşatan bir kuştur (A. Caferoğlu, *Le culte de la chasse dans l'onomastique Turque*, Salamanca 1958. Actes et Memoires du Cinquième Congrès International de Sciences Onomastiques, Volume II. ayrı basım, 5. s.)

¹⁴ A. N. Kononov, *Rodoslovnaya Turkmen*. Soçinenie Abu-l-Gazi hana Hivinskogo, 1958, s. 86 not 44 = *Şecere-i Terâkime*.

¹⁵ V. D. Smirnov, *Krimskoe hanstvo pod verhovenstvom Ottomanskoy Porti do načala XVIII veka*. SPb. 1887, 174 ve 178 s. = *XVIII. yüzyıl başına kadar Osmanlı imparatorluğu idaresi altındaki Kırım hanlığı*.

¹⁶ V. V. Bartol'd, *Ulugbek i ego vremya*, 1918, 75 s. = *Ulug bey ve zamanı*.

ya da Barak adı taşımasıyla, kılavuzluk rolü oynayan bir varlık halinde görünmektedir¹⁷. Köpeğin Dedem Korkut'taki bu vasfı, şüphesiz ona Türk muhitinde, hiç te kötü bir görüşle bakılmadığını meydana koymaktadır. Hele Kuman, yani Kıpçak Türklerinde köpek, efsanevi kutluluğunu gerçek hayatta aynen muhafaza etmiştir.

İslâm olmayan Türklerde yerine göre mukaddes bir hayvan, yerine göre efsânevi bir kavim adı olarak geçen köpek, eski Türk dili kaynaklarında ilk şekli olan *ut = it* telâffuzu ile ifade edildiğinden, bu halklar onomastiğinde de, pek tabii olarak bu kelime ile ifade edilecekti. Şöyle ki, köpeği kendilerince mukaddes bir hayvan sayan eski Kıpçak (Kuman = Polovets) onomastiğinde *ut* kelimesi ile bir sürü antroponim ve toponimler vücuda getirilmiştir. Bunlar arasında dikkatimizi çeken, Rus vekayinamelerindeki *It-larev* ve *Itlareviç* antroponimleridir ki¹⁸, bunlar bugünkü türkçemizde *İtoğlu*'nun bir prototipidir. Nitekim aynı antroponim, Rusya toponomastiğinde, rus dili kaidelerine uygun *Itlareviç* olması gerekirken, 1193 tarihli bir vesikada *Itoğlu*¹⁹ şeklinde de kullanılmıştır. Bununla beraber ayrıca Rus antroponimlerinde *Itlar* gibi telâffuz şeklini de almıştır²⁰. Bu suretle Kıpçak Türkleri ile sıkı sıkıya münasebetler kurmuş olan Rus devleti vakanüvisçileri Kıpçak başçı ve hanlarından bahsederken, onların gerçek adlarını de tespitten çekinmemişlerdir. Hiç bir suretle şüphe edilemeyecek olan bu kaynaklarda, ayrıca bir de, yine bu ülke halkına ait *Itapa* adlı bir toponime raslamaktayız²¹. Kelime *oba ~ apa ~ opa ~ epa* gruplu yer adları çevresine girerek bugünkü *Toksapa, Kulaba, Kutluaba* gibilerinden farklı değildir. 1095 yılı olayları dolayısıyla ayrıca vesikalarda bir de *Itlar* antropomisine raslanmaktadır²². Kelime kıpçak şivesine uygun olarak *ut* telâffuzu ile tespit edilmiştir ki, Rasony de aynen *Itlar < İtler* olarak kabullenmiştir²³.

Kısaca üzerinde durduğumuz Kıpçak toponomastik'a unsurlarından da anlaşılacağı veçhile, köpek kültü, eski bir substratum olmak

¹⁷ *Dede Korkut*, Orhan Şaik Gökyay yayımı, İstanbul 1938, 17 ve 42 s.

¹⁸ A. Zajaczkowski, *Zwiazki jezykowe polowiecko-slowian'skie*, 1949, 41 s. = *Polovets ve slawyan dilleri münasebetleri*.

¹⁹ Aynı eser, 41 s., 35. not: *Lukomorskij knyazey Itoğlyä*.

²⁰ Rasovskij, Seminarium Kodokvianum, IV, 61 s.

²¹ T. Marquart, *Über das Volkstum der Kumanen* (W. Bang ve T. Marquart'ın *Osttürkische Dialektstudien* adlı eserin içinde), Berlin 1914, 157 s.

²² A. Zajaczkowski, aynı eser, 37 s. ve Rasovskij, 61 s.

²³ Rasony, *Basarbas*, 237 s.

üzere, bilhassa eski Türk-Kumanlarda geniş ve canlı bir gelişme sahası bulmuştur. Uygur devlet teşkilatında av merasimi veyahut avcılıkla ilgili ve vazifeli ihdas edilen resmî makamlar arasında ayrıca *It-Tarhan* ve *It-Saman*'ların bulunduğunu görmekteyiz²⁴. Daha sonraları av sanatı eğlence ve kazanç vasıtalığından çıkıp ta bir nevi devlet teşkilatı karakteri alınca, pek tabii olarak köpekler de cinslerine ve gördükleri hizmete göre himaye görmeğe başlamıştır. Nitekim Mogol imparatorluğu devrinde Cengiz han yasında muayyen esaslara bağlanan "Avcılık hukuku"na, ek olarak ayrıca bir de Bozkır halkına mahsus olmak üzere, 1640 yılında tanzim edilen özel bir kanun daha çıkarılmıştır. Bu kanun avcı bir göçebeyi umumiyetle "kırmızı ördek (turpan), serçe ve köpek gibi hayvanları" öldürmek ve avlamaktan alıkoymuştur. Bu yasağı sağlamak amacile, ayrıca riayet etmeyenler, suçlarına göre: at, iki yılan ödeme cezasına çarpılmakta idi²⁵. Bu kabil hayvanların öldürülme yasağı, bilindiği veçhile yalnız avcılık kültürüne dayanmamakta, aynı zamanda şaman dini icabatından da sayılmakta idi. Bundan dolayı da buradaki ölüm sırf bir ritüel ölüm manasında ele alınmış ve o yönden yasada özel bir yer tutmuştur. Zira Türk, Moğol ve umumiyetle Şamanizmde insanlar, ruhen daima hayvan ruhları ile bağlı bulunmakta ve hatta ruyalarını dahi hayvanlarla görüşerek yorumlamaktadırlar²⁶. Bazen de yarısı hayvan, yarısı insan vücudundan yapılan totem mahluklar inanç icabı geniş bir hürmete ve saygıya malik olmuşlardır. Köpek kültürüne heran hürmetini esirgemeyen ve esirgemesine imkânı olmayan Şamanlar, elbiselerinin sağ tarafındaki etek saçaklarının biraz yukarısında bir kayış askıya bağlı demirden, yassı köpek tasvirlerini de asmayı asla ihmal etmemişler ve köpek ruhunu düşmana bağlamak ve ona kötü bir hastalığı aşlamak için, bir de sağlam bir zinciri temsil eden demir bir çubuğu, üst elbiselerine ilıştirmeyi unutmamışlardır²⁷. Köpeğin nekadardır munis bir

²⁴ F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden*, Berlin 1915, 11 s. de hernekadar bu makam unvanları kesin bir telâffuzla tespit edilememişse de, gerçekte *ut*'la ilgili buldukları kolayca anlaşılmaktadır. ©

²⁶ Ya. I. Gurlyand, *Stepnoe zakonodatel'stvo s drevneyşih vremen*, Iz. Obşç. Arh. Istorii i Etnografii pri Kazanskoy Universitete, Kazan 1964, 116 s. = *Kadim devreden buyana Bozkır kanunları*.

²⁶ A. G. Anisimov, *Şamanskiy Çum u Evenkov*, Sibirskiy Etnografiçeskiy Sbornik, I, 1952, 203 s.

²⁷ E. Pekarskiy, *Yakut sözlüğü*, İstanbul 1945, I, 423 s. *ut* ve *ut kilyığta* kelimesine bakıla.

topluluk unsuru olduğunu Türkistan bilhassa Sibiryâ²⁸ ve Kazak Türklerinde, çocuk doğumu esnasında ilk göze çarpan nesnenin çocuğa ad olarak verilmesinde, *it*²⁹ ve emsali kelimelerin de yer almasında görüyoruz. Bu kabil “it” li çocuk antroponimleri arasında nazar dikkatına alınabilecekleri, Sibiryâ Türklerinin *İt-ayak* ile³⁰ Teke Türkmenlerinin *İtalmaz*’ıdır³¹. Aynı aileden olarak ‘ensesi beyaz yünlü köpek’ demek olan *Moynok* da Kara Kırgızlarca kullanılmaktadır³². Bizim Anadolu köylülerince çocuklara ‘köpek yavrusu’ manasında olarak *enük*³³ ü yakıştırmaları, aynı telakkiden başka bir şey olmasa gerektir.

Umumi Türk onomastiğinde “it” kelimesile vücuda getirilmiş bir hayli adlara raslamaktayız. Burada bunlar üzerinde, teferruatile duracak değiliz. Ancak bir kaç örnek vermekle yetineceğiz. Meselâ, Kazak Türklerinin Ala göle verdikleri *It-işpes*³⁴, Çimkent eyaletindeki bir mahallin adı olan *İt-arka*³⁵, Kırgızlarda bir boy adı olan *İtemgen*³⁶, bir toponim olarak Astrahan eyaletinde bulunan *İtkoja*³⁷, Anadolu da, şeyh Edebalî’nin tekkesi bulunan Eskişehir civarındaki *İtburnu*³⁸ gibi.

Köpek kültürünü, efsane dışı, sağlam bir yolla Türk halk hayatında kökleşmeye yardım eden, efsânevî *Barak*’ın, İlhanîler sarayında, ünlü bir dervişe antroponim oluşudur. Barak Baba lakabile tanılan bu zat, şamanizmin kolayca İslamiyet üzerinde nüfuz yapabildiği bir devrede,

²⁸ W. Radloff, *Aus Sibirien*, I, 315 s. [bk. ayrıca Ahmet Temir tercümesine].

²⁹ L. Rasony, *Sur quelques catégories de noms de personnes en turc*, Acta Linguistica, Budapest, 1953, III, fas. 3-4, 328 s. Haddi zatında *köpek* Karakırgızlarca mukaddes bir varlık telakki edilerek, menşelerini ona götürmektedirler [M. A. Czaplacka, *The Turks of Central Asia in History and the Present Day*, oxford 1918, 39 s.]

³⁰ W. Radloff, aynı eser.

³¹ G. P. Vasil’ev, *Türkmeni Nohurlı*, Sredneaziatskiy Etnografiçeskiy sbornik, M. 1954, 191-2 s.

³² S. M. Abramzon, *Rojdenie i detstvo kirgizskogo rebenka*, Sbornik muzeya Antropologii i Etnografii XII (1949), 107 s. = *Kırgız çocuğunun doğumu ve çocukluk devresi*; L. Rasony, 328 s.

³³ A. Caferoğlu, “Küçük, çocuk, enik” kelimelerinin morfolojik ve semantik değişmelerine dair, Türk Dili. Belleten, 1948. sayı 10-11, 6-12 s.

³⁴ M. T. Timişpaev, *Ak-taban-şubrındı*, V. V. Bartol’du, Taşkent 1927, 64 s.

³⁵ E. A. Şmidt, *Materialı po rodovomu sostavu kazakskogo naseleniya yugo-zapadnoy çasti Çimkentskogo uezda*, V. V. Bartol’du, Taşkent 1927, 308 s.

³⁶ A. S. Sıdıkov, *Rodovoe delenie Kirgiz*, V. V. Bartol’du, Taşkent 1927, 306 s.

³⁷ *Materialı po istorii Kazahskoy SSR. (1785-1828 gg.)*, IX, 1940, 285 s.

³⁸ I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, T. T. K. I, 1947, 26 s.; *Cihan nüma*, I, 75 s.

böyle bir antroponimi almaktan çekinmemiştir³⁹. Türk islam kaynakları Sarı Saltuk'un da kendi muritlerini Barağım diye çağırıldığını bizzat yazmaktadırlar ki⁴⁰, bu kayıt kelimenin herbir bakımdan, sufî geleneklerine uyduğunu açıkça meydana koymaktadır. Tâbir, yalnız sufiler çevresine sinmiş kalmamış, Türk onomastiğinde geniş bir yer almıştır. Marco Polo bu adı taşıyan bir Mogol şahzadesinden bahsettiği gibi, 1269-1270 yıllarında cenubî Türkmenistan topraklarına saldıran Çagatay başçılarından biri de Barak adını çekinmeden taşımıştır⁴¹. Aynı antroponim Barak han şeklinde, takriben 1550 yıllarında yaşamış olan Taşkent şehri hakimlerinden Nauruz Ahmet han'ın adı olduğu gibi, ayrıca bir hoca sülalesinin de lakabı olmuştur⁴². Kazak Türkleri başçılarından biri de bu adı benimsemiştir⁴³. Türkmenlerde ise Uşak adlı, bir boyun kabilelerinden birinin adı olmuştur⁴⁴. Bu adlandırma, bizim Anadolu'daki Barak adlı Yürüklerimizinkine tamamen uymaktadır. Bu suretle *Barak* Türk illerinde hem toponim, hem antroponim, hem de etnonim olarak genişçe kullanılmıştır⁴⁵ ve kendisine oldukça seçkin bir yer bulmuştur.

Barak'ın sade lûgat olarak kullanışındaki manası, bugünkü Türk ağızlarında, tamamen kendisini muhafaza etmektedir. Şöyle ki: [Osm., Kırg.] 'Uzun saçlı, kıvırcık tüylü köpek'⁴⁶, [Kayseri] Ağzı yüzü kılı, çok tüylü köpek'⁴⁷, [Denizli] Orta yapılı çok tüylü köpek'⁴⁸. Diğer

³⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol*, İstanbul, 1929, 14-15 s.; Buna benzer *Koyun-dede*, *Horoz-baba* gibi adlara İstanbul folklorunda raslanır, Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, 1947, 136-137. s.

⁴⁰ Aynı eser, 14. s. 26. not.

⁴¹ D. I. Karlı, "Sbornik Letopisey" *Raşid-ad-dina o yujnom Türkmenistane*, t. III, 137. s. = *Reşideddin'in "Külliyatına" göre cenubî Türkmenistan*.

⁴² V. L. Vyatkin, *Şeyhi Djuibari*, V. V. Bartol'du, Taşkent 1927, 7-9. s. = *Cubari şeyihleri*.

⁴³ M. T. Tımşpaev, aynı eser, 65. s.

⁴⁴ N. N. Iomudskiy, Karaş - han oğlu, *Iz narodnogo predaniya Turkmen. O rodoslovnoy turkmen-iomudov I*, V. V. Bartol'du, Taşkent 1927, 323. s.

⁴⁵ Bu hususta daha fazla bilgi için bk. P. Pelliot, *Notes sur la Horde d'Or*, Paris 1950, 57-58. s.; Cevat Hakkı Tarım, *Kırşehir tarih ve coğrafya lûgatı*, Kırşehir 1940, 23-24. s.; Besim Atalay, *Türk büyükleri*, veya *Türk adları*, İstanbul 1339, 37. s.; *Istoriya Uzbekskoy SSSR*, I, Taşkent 1955; *Materialy po istorii Kazahskoy SSR*. [1785-1828 gg.] IV, M. 1940; *Türkiye'de meshûn yerler kılavuzu*, Ankara 1946, cilt I, 127. s. de onbeşe yakın *Barak*'lı toponime raslanmaktadır.

⁴⁶ W. Radloff, *Wörterbuch*, IV, 1477. s.

⁴⁷ H. Hüsnü, *Kayseri sözlüğü*, Kayseri 1934, 10. s.

Anadolu ağızlarındaki ‘Bağlara musallat olan sarı bir çeşit tırtıl, böcek; Çiçek bozuğu, çopur; Karışık’⁴⁹ anlamlarında kullanılan barak kelimesi, tamamen bizim barak’ın aynı olup, toplum hayat şartları icabı, daha kaçamaklı anlam olmaya muvaffak olmuştur. Fakat eski bir költ tortutusu olması dolayısıyla Barak, özelliğinden hiç bir şey kaybetmemiş ve bugünkü hayatımızda bir taraftan Anadoludaki Barak yürüklerini, bir taraftan da eski aşiret totemi veya sembolü olan tüylü köpeği ifade etmektedir.

Dikkata şayandır ki, Kıpçak Türkleri hakkında fazlasıyla hassas davranan rus vakanüvisçileri, bunlardaki *It*, *Barak* antroponimleri hakkında bilgi verirken, aşağı yukarı aynı anlama gelen *Kobyak* ve *Konçak* kelimelerinin de, meşhur rus Igor destanında *Barak* kelimesi yerine kullanıldığını tespit etmişlerdir⁵⁰. Köpek’ manasında olan birinci *Kobyak* kelimesi, daha Selçuklular devletinde diktatör bir vezirin adı olarak Sadettin *Kobyak* şeklinde kullanılmıştır, ki bu ad, Kıpçak prenslerinden aynı adı taşıyanın bir eşinden başka bir şey değildir⁵¹. İkinci kelime ise, kanaetime göre doğrudan doğruya *kancık*’ın Kıpçak ağızındaki bir telâffuz şeklidir. Herikisi de Kıpçak Türklerinde, çok rağbette bulunan köpek költünün bir kalıntısıdır.

Nihayet köpek költünü Türk onomastiğinde yaşatan unsurlardan biri de *köpek* kelimesinin bizzat kendisidir. Aslında türkçe olmayıp Hind-Avrupa dillerinden türme olsa gerektir. Kullanış tarihi *it*, *barak* kadar eski olmayıp, XII-XIII. yüzyıllar cenup Türkçesinde yer bulmuştur. Bu tarihten önceki Türk kaynak ve vesikalarında bu kelimeye raslanmamaktadır. Ecnebî kaynaklarında Türk dili malı olarak *kobyak* telâffuzu ile yazıldığı halde, Türk onomastiğinde bu şekil yalnız Kıpçak’larda kökleşmiş, diğerlerinde ise bildiğimiz köpek kalıbına girmiştir. Şöyleki, kelime bir antroponim olarak Selçuk emirlerinden Sadeddin’e lakap olunca, ister istemez Türk onomastiğinde, kendine bir yuva yapmış ve bu yüzden Selçuk devlet adamı da tarihte

⁴⁸ H. Koşay-Orhan Aydın, *Anadilden Derlemeler*, II, 1952, 13. s.

⁴⁹ T. D. K., *Türkiyede halk ağızından söz derleme dergisi*, I, İstanbul. 1939, 164. s.

⁵⁰ A. Zajaczkowski, *Zwiazki jezykowe polowiecho-zlowianskie*, Wroclaw 1949, 42. s.

⁵¹ VI. Gordlevskiy, *Gosudarstvo sel’djukidov Maloy Azii*, 1941, 55-56. s. = *Küçük Asya Selçuklularının devleti*. Buradaki *Kobyare* kelimesi, bizim *köpek* kelimesinin bir deyişiminden başka bir şey olmasa gerektir. Neyazık ki sözlüklerimize bu deyim alınmamıştır.

Sadettin Köpek adile⁵² şöhret bulmuştur. Aşağı yukarı aynı devrin Maverâünnehir hükümdarı da Köpek adını taşımakta idi⁵³. Yine Osmanlı imparatorlarından Sultan Çelebî Mehmed'in devrinde Artık ovasında türeyen derebeylerden birinin soyadı Köpekoğlu Hüseyin bey idi⁵⁴. Bu zat yerli hanedana mensup bulunmakta idi⁵⁵. Bu kadar yüksek rütbe ve mevki sahibi devlet ilerigelenlerinin durupdururken Köpek ad ve lakabını alışları, herhalde gelişigüzel bir olay olarak telakki edilmemelidir. Daha o devirlerde, Türk kùltlerinin canla başla yaşadıkları bir çağda, elbette, Islâmi tesire rağmen kalıntı halinde olsa bile bazılarının izlerine raslamak kadar tabîî bir şey düşünülemez. Nitekim Dedem-Korkut kitabı bu kùltlerin bir nevi kaynağı olarak, Türk toplum hayatının bu cephesini aydınlatacak değer ve ağırlıktadır. Daha Kanunî Sultan Süleyman devrinde Türkman-ı Halep'e dair yazılmış olan defterlerde bu Türkmenlere, başçılarının adına izafeten *Köpek* etnonimi takılmış ve bu cemaata dahil olan aymaklardan birine de *Köpeklü Avşar* adı verilmiştir⁵⁶. Bu defterler dışında ayrıca Şerefeddin Yezdî'nin verdiği bilgiye göre Köpek Türkmenleri, 1401 tarihinde Timur, Dimaşk'dan dönerken, Fırat nehri kıyılarında oturmakta idiler⁵⁷. Bu suretle heriki kaynak ta köpek etnonimli bir Türkmen aymakının varlığını ortaya koymaktadır. Aynı adda bir etnonim Başkırt Türklerinde de mevcuttur.

Tıpkı Türklerde olduğu gibi köpek Mogollarda da antroponim olarak kullanılmıştır. Türkçemizdeki köpek kelimesinin karşılığı olan

⁵² Nihal Atsız, Münecimbaşı, *Şeyh Ahmed dede efendi, Hayat ve eserleri*, Karahanlılar fasikülü, türkçeye çeviren Necati Lugal, İst. 1940, 29. s.; M. Th. Houtsma, *Histoire des Seldjucides d'Asie Mineur*, Leiden 1902, 212 s.

⁵³ Bertold Spuler, *Iran Moğolları*, Ankara 1957, 128. s.; Yazar kelimeyi *kepek* şeklinde okumak temayülünü de göstermektedir.

⁵⁴ Mehmet Neşri, *Kitab-ı cihan-nümâ, Neşri tarihi*, I, T. T. K., Faik Reşit Unat ve M. A. Köymen yayını, Ankara 1949, 401. s.; *bir bed-fi'ıl hârâmi Türkan idi*; ve "*Inaloğlu ve Köpekoğlu ki sultan ile uğraşmışdı, cümlesi gelüp sultan elin öpdüler* (II. 480 s.).

⁵⁵ I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, 1947, I, 182. s.; Ayrıca bu hususta tafsilli bilgiye Faruk Sümer'in, *Avşarlar'a dair*, Fuad Köprülü armağanı, 1953, s. 456. not 5 de mevcuttur. Diğer Osmanlı kaynakları da açıkça Köpekoğlu Hüseyin beyin şahsiyeti üzerinde durmaktadırlar.

⁵⁶ Faruk Sümer, *Avşarlar'a dair*, Fuad Köprülü armağanı, İstanbul 1953, 454-5. s.

⁵⁷ Ibid. 454. s. 2. not.

Nokai⁵⁸, böyle bir antroponim vücuda getirmekle, Mogollarda da köpek kültürünün, itibarlı bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Bütün bunlara rağmen, bugünkü hayatımızda köpek, ancak büyüclük gibi bir sahada, eski varlığını muhafaza edebilmiştir⁵⁹. Gizli bir tarikatın ve inancın kaynağı olduğuna dair en ufak bir araştırmaya dahi raslanmamaktadır. Yalnız XVII. yüzyıl Türk gezginlerinden Evliya Çelebinin bu husustaki uydurmamsı izahları, bence hiç te yabana atılacak bir bilgi olmasa gerektir. Nitekim Çelebi, Azerbaycanın Şirvan kazasına bağlı Aksu nehri civarında Mahmutabad ilçesi hakkında bilgi verirken, burada yerleşen halkları: Ermeni, Gökdolak, Türkmen, Mogol, Kumuk gibi etnonimlerle adlandırmakla kalmamış bir de “It til”li bir kavimden de bahis açmıştır⁶⁰. Ona göre bu halk: “عو عو”, “وع وع” kabilinden acayip sesler çıkararak ibadet de edermiş. Hattâ böyle bir kavim Türkiye içinde, Mardin kal’esi yönünde de yerleşmiş bulunmaktadır⁶¹.

Evliya Çelebi’nin bu görüşü, hernekadar gerçek bir olay olarak, kabuledilemiyorsa da, buna yakın hatta bunun aynı olan bir “Hav-haviyye” halkının İran sınırı yakınlarında yerleşmiş olup mezarları üzerine köpek kafası astıkları söylenmektedir. İbadet tarzları Evliya Çelebi’dekinden farklı değildir. “Köpek misillü” bu halk hakkında maalesef hiç bir yerde bilgiye raslayamadım. Zaten raslanmasına imkân da yoktur ya. Ancak ileride, Türk dini tarihi araştırmacıları, bu eski kültürün, nazik ve oldukça dokunaklı bu yönünü açıkça meydana koyacaklardır.

Türk halkları arasında eski bir geleneğe malik olduğu şüphesiz olan bu kültür, Altay çevresi kültür tarihçilerine bakılacak olursa, “at kültü” Türklerde, “av” ve “köpek kültür”leri diğer halkların kaynaşmasından ileri gelmiş bir varlıktır. Bu varlığın gerçek sahipleri de Türkler olmuştur. Buna göre de Türkü, kendi kültür tarihî metotları içerisinde arayacak olanlar, bu milletin daha “Atlıçoban” medeniyeti seviyesinde bulunduğu bir çağda bile, ilk dünya kültürü gelişmesine, nurlu ışıklarını saçmaktan geri kalmamıştır. Bunu dünya kültür motifleri içerisinde kolayca bulmak daima mümkündür.

⁵⁸ L. Liegeti, Louis Hambis’in eseri hakkında yazdığı tenkit, 319. s.

⁵⁹ H. Bayrı, *Istanbul Folkloru*, İstanbul 1947, 14. s.

⁵⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, 290. s.

⁶¹ Oldukça haşin bir tarif yapan Çelebi, bu halka İran’da “Mumsöndürenler” dendiğini dahi, ihmal etmemiştir (Aynı yer).